

Kants weerlegging van het idealisme

Bachelor scriptie

Deeltijd student: Henk Jan Tromp (0039829)

Begeleider: Dr. Ernst-Otto Onnasch

Datum: 22-10-2010

Inleiding

De term idealisme is de benaming voor een aantal filosofische stromingen, die met elkaar het doel gemeen hebben alles tot een geestelijk beginsel te herleiden (Ten Kate, p. 256). Immanuel Kant (1724-1804) probeert in zijn geschriften het empirische of materiële idealisme, dat wil zeggen de doctrine die het bestaan van objecten in de ruimte buiten ons betwijfelt (problematisch idealisme) of ontkent (dogmatisch idealisme), te weerleggen. Het problematische idealisme wordt volgens Kant het beste geïllustreerd door René Descartes (1596-1650), het dogmatische type door George Berkeley (1685-1753). Het kernprobleem dat Kant heeft met deze vormen van idealisme is de gedachte dat onze ideeën een afspiegeling zijn van dingen zoals ze werkelijk zijn. Kant wijst deze gedachte af, volgens hem nemen wij niet de dingen 'op zichzelf' waar, maar hun verschijningen in ruimte en tijd. Over de herkomst van gewaarwordingen voordat ze in ruimte en tijd worden ervaren, is volgens Kant niets te zeggen. De wereld 'op zichzelf' is onkenbaar voor de mens. De centrale vraagstelling van de scriptie is: Welke argumenten gebruikt Kant om deze stelling te onderbouwen, om daarmee het idealisme van zijn voorgangers af te wijzen? Veel van Kants teksten over dit onderwerp zijn (zeer) gecomprimeerd en ontoegankelijk zonder de achtergrond van zijn kennistheorie. De doelstelling van de scriptie is dan ook, op basis van de beschikbare (Engelstalige) secundaire literatuur, te reconstrueren hoe Kants argumentatie binnen de bredere context van zijn eigen kritische of transcendentale idealisme past. In de tekst zal eerst (kort) worden stilgestaan bij de kennistheorieën van respectievelijk Descartes, Berkeley en Kant. Waarna Kants weerlegging van het problematische en dogmatische idealisme nader zullen worden toegelicht en er zal worden ingegaan op enkele kritische kanttekeningen die hierbij geplaatst kunnen worden. De primaire bronnen die worden geciteerd zijn: *Principles of Philosophy* (1644) van Descartes, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* (1710) van Berkeley en de *Prolegomena* (1783) en *Kritiek van de zuivere rede* (1781/1787) van Kant.

Rationalisme en empirisme

Het kennistheoretische debat in de zeventiende en achttiende eeuw werd gedomineerd door twee stromingen; het rationalisme en het empirisme. Het rationalisme geeft voorrang aan het menselijke verstand (ratio) voor het verwerven kan kennis. Het empirisme bestempelt de zintuiglijke ervaring (empirie) als enige bron van kennis. Kennis moet volgens de rationalist René Descartes zeker zijn, en dit betekent dat de middelen waarmee wij kennis verwerven betrouwbaar moeten zijn. Om deze betrouwbare kennis te verkrijgen moet tegenover elke gepretendeerde waarheid een houding van (methodische) twijfel worden aangenomen.

“The seeker after truth must once in his lifetime doubt everything that he can doubt.”
(Descartes, Part 1, 1)

Volgens Descartes kunnen de zintuigen niet als zekere bron van kennis fungeren omdat deze ons kunnen misleiden. Ook overtuigingen gebaseerd op de rede zijn niet boven elke twijfel verheven. Het is immers mogelijk dat een kwade geest (malin génie) ons systematisch misleid (Van Hees, p. 139). Descartes concludeert dat men aan alles kan twijfelen, behalve aan het feit dat men twijfelt. Deze zekerheid van twijfel is de zekerheid van het denken. Hieruit volgt Descartes' uitspraak; ik denk, dus ik ben (cogito, ergo sum).

“[...] I am thinking, therefore I exist is the first and most certain thing to occur to anyone who philosophizes in an orderly way.”(Descartes, Part 1, 10)

Descartes stelt vervolgens vast dat hij een helder en onderscheidend idee (une idée claire et distincte) van God in zichzelf aantreft en concludeert hieruit het bestaan van God. De mens is onvolmaakt en kan daarom geen idee van een volmaakt wezen vormen. Hieruit volgt dat er een volmaakt wezen (God) moet bestaan die dit idee tot stand heeft gebracht.

“[...] the idea of a supremely intelligent, supremely powerful and supremely perfect being. [...]involve Gods necessarily existing eternally.” (Descartes, part 1, 14)

God zorgt ervoor dat wij kennis van de (materiele) buitenwereld kunnen hebben. Uit het feit dat God volmaakt is volgt, volgens Descartes, dat God ons niet zal misleiden. Hieruit concludeert Descartes dat al onze heldere en onderscheidende ideeën juist zijn en dat de buitenwereld, waarop onze ideeën veelal betrekking hebben, daadwerkelijk bestaat. De empiristen, waartoe naast George Berkeley ook John Locke (1632-1704) en David Hume (1711-1776) gerekend worden, hebben als uitgangspunt dat (zintuiglijke) ervaring de enige bron van kennis vormt. De empiristische inslag van Berkeley wordt meteen duidelijk uit de eerste zin van *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*.

“It is evident to any one who takes a survey of the objects of human knowledge, that they are either IDEAS actually imprinted on the senses; or else such as are perceived by attending to the passions and operations of the mind; or lastly, ideas formed by help of memory and imagination--either compounding, dividing, or barely representing those originally perceived in the aforesaid ways.”(Berkeley, § 1)

Voor Berkeley zijn de dingen een ‘verzameling van ideeën’. Er kan niet over een absoluut bestaan van de dingen gesproken worden zonder een enkele relatie tot het feit dat zij worden waargenomen; zijn is waargenomen worden (*esse est percipi*).

“For as to what is said of the absolute existence of unthinking things without any relation to their being perceived, that seems perfectly unintelligible. Their ESSE is PERCIPI, nor is it possible they should have any existence out of the minds or thinking things which perceive them.” (Berkeley, § 3)

Dit betekent niet dat wanneer geen enkel mens een object waarneemt dit niet bestaat. God neemt de dingen voortdurend waar en zorgt dat ze bestaan. Ook als objecten dus niet door een eindige menselijke geest worden waargenomen, worden ze altijd nog waargenomen door de oneindige geest van God (Ten Kate, p. 60). Enkel aan de waarnemers, dat wil zeggen aan God en de mensen, kent Berkeley bestaan toen (Ten Kate, p. 257). Materiele substanties bestaan niet, omdat wij mensen ons daar geen idee van kunnen vormen. De hele (materiele) buitenwereld, die de mens waarneemt, bestaat volgens Berkeley dan ook slechts als voorstelling en het is de geest van God die deze voorstelling in ons veroorzaakt.

Transcendentalisme

In de *Kritiek van de zuivere rede* stelt Immanuel Kant een kritisch onderzoek in naar de draagwijdte van de menselijke kennis. Door de mogelijkheden en grenzen van ons kenvermogen beter te begrijpen wil Kant de aard van onze kennis bepalen en begrenzen. Hierbij koos Kant voor een volkomen nieuw uitgangspunt. Waar filosofen voor hem de werkelijkheid als primair beschouwden en de vraag centraal stelden hoe ons kenvermogen hierop een greep kan krijgen, wil Kant aantonen dat het niet de werkelijkheid is die ons een bepaalde structuur opdringt maar dat het ons kenvermogen is die de werkelijkheid structureert. Kant vergelijkt deze omwenteling met de Copernicaanse revolutie in de astronomie.

“Tot dusver nam men aan dat al onze kennis zich naar de objecten moest richten, maar alle pogingen om a priori iets door middel van begrippen over die objecten vast te stellen dat onze kennis zou uitbreiden, zijn onder die vooronderstelling op niets uitgelopen. We zouden daarom eens kunnen proberen of we inzake de opgave van de metafysica niet verder zouden komen met de aanname dat de objecten zich naar onze kennis moeten richten [...]” (Kant 1787, B XVI)

Kant onderscheidt analytische en synthetische oordelen. Bij analytische oordelen ligt het predikaat reeds in het subject vervat. Een analytisch oordeel analyseert dus uitsluitend de

begripsinhoud en voegt er geen nieuwe kennis aan toe. Deze oordelen zijn a priori, dat wil zeggen zeker buiten alle ervaring om, noodzakelijk en universeel. Bij een synthetisch oordeel wordt een predikaat toegevoegd aan het subject. Een synthetisch oordeel kent dus nieuwe eigenschappen aan het subject toe. De verbinding tussen subject en predikaat komt tot stand door middel van de ervaring (a posteriori). Volgens Kant bestaan er echter nog een derde soort oordelen namelijk synthetische oordelen a priori. Dat wil zeggen oordelen waarbij nieuwe kennis wordt aangebracht (synthetisch) maar waarbij de toevoeging voorafgaand aan alle ervaring (a priori) gebeurt. Zowel wetenschappelijke als metafysische uitspraken zijn van dit type.

“Het hele einddoel van onze speculatieve a priori kennis berust nu op zulke synthetische grondbeginselen, d.w.z. beginselen die onze kennis vergroten.” (Kant 1787, B 13)

De centrale vraag in de *Kritiek van de zuivere rede* is dan ook: Op grond van welke voorwaarden zijn synthetische oordelen a priori mogelijk? De beantwoording van deze vraag geeft aan welke kennis wetenschappelijk, objectief geldig en betrouwbaar is.

“Het antwoord op de vraag Hoe zijn synthetische a priori oordelen mogelijk? Vormt nu het eigenlijke probleem van de zuivere rede.” (Kant 1787, B 19)

Het onderzoek naar deze mogelijkheidsvoorwaarden noemt Kant transcendentiaal, dat wil zeggen dat het zich bezighoudt met de wijze waarop we objecten kennen in plaats van met de objecten zelf.

“Alle kennis die zich niet zozeer met objecten, maar met onze kennis van objecten bezighoudt, voor zover die a priori mogelijk is noem ik transcendentiaal.” (Kant 1787, B 25)

In de transcendentale esthetica, de leer van de waarnemingen, werkt Kant de empirische kant van onze kennis nader uit. Alle kennis begint doordat de zintuigen ons gewaarwordingen leveren (Braeckman, p. 113). Een gewaarwording is een voorstelling die door een enkel zintuig gegeven wordt. We nemen echter niet de ‘dingen op zichzelf’ (ding an sich) waar, maar hun verschijningen in ruimte en tijd. Elke gewaarwording is dus een gewaarwording in ruimte en tijd. Deze zijn de a priori structuren of (aanschouwings)vormen van de zintuiglijkheid. Gewaarwordingen die in ruimte en tijd gestructureerd zijn noemt Kant aanschouwingen (Braeckman, p. 113).

“Ruimte en tijd samen zijn namelijk zuivere vormen van alle zintuiglijke aanschouwing, waardoor ze synthetische a priori uitspraken mogelijk maken.” (Kant 1787, B 56)

Vervolgens zet Kant, in de transcendentale analytica, uiteen welke rol het verstand speelt bij de totstandkoming van synthetische oordelen a priori. Onze kennis drukt zich uit in oordelen. Oordelen zijn door het verstand tot stand gebrachte verbindingen van begrippen. Maar de aanschouwingen bevatten geen begrippen en kunnen dus niet de basis zijn voor oordelen (Scruton, p. 39). Kant stelt dat het verstand niet leeg is, maar over begrippen beschikt die het op de aanschouwingen toepast. Kant noemt deze a priori categorieën. De categorieën zijn de voorwaarden voor het ervaren van de wereld. Indien we hierover niet zouden beschikken, zouden we geen ervaring hebben maar alleen aanschouwingen. Kant onderscheidt twaalf categorieën; kwantiteit (eenheid, veelheid, alheid), kwaliteit (realiteit, negatie, begrenzing), relatie (inherentie, causaliteit, gemeenschappelijkheid) en modaliteit (mogelijkheid, bestaan, noodzakelijkheid). Om tot wetenschappelijke, objectief geldige en betrouwbare kennis te komen werken de aanschouwingen (de zintuiglijke indrukken in ruimte en tijd) en de categorieën (de begrippen die een rationele ordening aanbrengen) met elkaar samen. Ze hebben elkaar nodig.

“Zonder zintuiglijkheid zou ons geen object gegeven worden, en zonder verstand zou er geen object worden gedacht. Gedachten zonder inhoud zijn leeg, aanschouwingen zonder begrippen zijn blind.” (Kant 1787, B 75)

Kennis stamt dus niet exclusief uit het verstand (ratio) zoals de rationalisten beweerden, noch exclusief uit de zintuiglijke ervaring (empirie) zoals de empiristen stelden maar uit beiden. Over de herkomst van gewaarwordingen voordat ze in ruimte en tijd worden ervaren, is volgens Kant niets te zeggen. Wij kennen alleen de wereld zoals die ons gegeven is in ruimte en tijd. De wereld ‘op zichzelf’ (an sich) is onkenbaar voor de mens.

Kants weerlegging van het idealisme

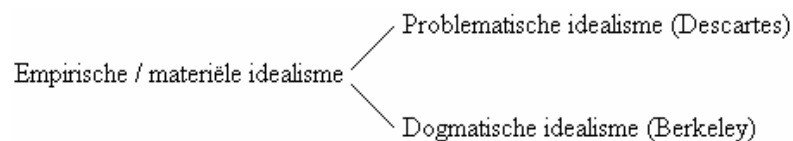
Een van de eerste recensies over de *Kritiek van de zuivere rede* verscheen in 1782 in de *Göttingische gelehrte Anzeign*. Hierin wordt Kant ervan beticht dat hij een idealist is in de traditionele zin des woords en zijn leer wordt vergeleken met die van Berkeley. Kant reageert in de *Prolegomena* vernietigend op het oordeel van de recensent, volgens hem heeft deze weinig van zijn leer begrepen.

“Hij lijkt volstrekt niet in te zien waar het nu eigenlijk om ging bij het onderzoek waar ik mij (op meer of minder geslaagde wijze) mee heb beziggehouden. [...] Ik zou dan ook helemaal aan deze beoordeling voorbij zijn gegaan als ze me niet de gelegenheid bood om wat toelichtingen te geven die de lezer dan deze Prolegomena in enige gevallen voor misvattingen kunnen behouden.” (Kant 1783, 373)

Kant keert zich juist tegen de vormen van idealisme die de realiteit van de zintuiglijke wereld betwijfelen of ontkenen. Het eerste noemt Kant problematisch idealisme en het laatste dogmatisch idealisme. Het problematische idealisme wordt volgens Kant het beste geïllustreerd door Descartes, het dogmatische type door Berkeley.

“Het idealisme (ik bedoel het materiële idealisme) is de theorie die verklaart dat het bestaan van objecten in de ruimte buiten ons ofwel alleen twijfelachtig en onbewijsbaar is, ofwel onwaar en onmogelijk. Het eerste is het problematische idealisme van Descartes [...]. Het tweede is het dogmatische idealisme van Berkeley die verklaart dat de ruimte met alle dingen waarvoor ze de onlosmakelijke voorwaarde vormt op zichzelf onmogelijk is, en dat daarom ook de dingen in de ruimte louter verbeelding zijn.” (Kant 1787, B 274)

Kant is niet altijd even consistent in zijn terminologie en gebruikt naast de term materieel idealisme ook wel de benaming empirisch idealisme. Ruwweg kan Kants onderverdeling als volgt worden weergegeven:

In de *Prolegomena* probeert Kant het empirische of materiële idealisme te weerleggen en zijn eigen positie verder te verdedigen en beargumenteren.

“Want dat ik mijn theorie zelf een transcendentiaal idealisme heb genoemd, kan niemand het recht geven het te verwisselen met het empirische idealisme van Descartes (al was dat idealisme alleen maar een probleem waarvan de onoplosbaarheid volgens Descartes iedereen de vrijheid gaf het bestaan van de materiele wereld te ontkennen omdat dat nooit bevredigend zou kunnen worden bewezen), of met het mystieke en dweperige idealisme van Berkeley (daartegen en ook tegen andere soortgelijke hersenspinnels bevat onze kritiek juist het ware tegengif).” (Kant 1783, 293)

Kant laat het hier niet bij, aan de B-editie (1787) van de *Kritiek van de zuivere rede* voegt hij de sectie 'De weerlegging van het idealisme' (B 274-279) toe. Bovendien breidt hij de transcendentale esthetica uit met passages (B 69-72) die zijn eigen transcendentale idealisme verduidelijken en de verschillen tussen zijn positie en die van Berkeley accentueren. In totaal zijn er, in de *Kritiek van de zuivere rede* en de *Prolegomena*, acht verschillende passages aan te wijzen waarin Kant zich tegen het idealisme van zijn voorgangers richt (Turbayne, p. 227).

Kritiek van de zuivere rede (A- en B-editie)

- A 36-41: Expliciet tegen het idealisme
- A 366-380: Tegen het empirische idealisme in het algemeen en in het bijzonder tegen het idealisme van Descartes. Dogmatisch idealisme wordt slechts genoemd.
- A 491-497: Tegen het empirische idealisme.
- B 69-72: Expliciet tegen Berkeley.
- B 274-279, aangevuld met voorwoord (Bxxxix-xli): Tegen het problematische idealisme van Descartes. Het dogmatische idealisme van Berkeley wordt beschreven.

Prolegomena

- Sectie 13: Opmerking II en III: Tegen het idealisme van Berkeley. Het idealisme van Descartes wordt genoemd.
- Sectie 49: Expliciet tegen het materiële of Cartesiaanse idealisme.
- Aanhangsel, tweede deel: Tegen alle echte idealisme van de Eleaten, via Plato, naar Berkeley, en in het bijzonder tegen het dogmatische idealisme van Berkeley. Het idealisme van Descartes wordt genoemd.

In de volgende paragrafen zal, op basis van deze passages, nader worden ingegaan op Kants weerlegging van respectievelijk; het problematische idealisme van Descartes en het dogmatische idealisme van Berkeley.

Weerlegging problematische idealisme

Kants weerlegging van het problematische idealisme zal besproken worden aan de hand van het vierde paralogisme uit de A-editie (1781) en de sectie 'De weerlegging van het idealisme' uit de B-editie (1787) van de *Kritiek van de zuivere rede*. Kant richt zich in deze secties tegen het

(Cartesiaanse) standpunt dat het onmogelijk is het bestaan van iets anders dan onszelf door directe ervaring te bewijzen. Het bestaan van objecten in de ruimte buiten ons is dus mogelijk maar betwifelbaar. Wat Kant niet probeert te weerleggen is dat ons geloof in het bestaan van objecten van de uiterlijke zintuiglijkheid (dingen die we waarnemen in de ruimte) soms niet misleidend is (Garber *et. al.*, p. 27).

“Nu is het met alle uiterlijke verschijningen zo, dat hun bestaan niet onmiddellijk kan worden waargenomen, maar dat ze alleen kunnen worden afgeleid als de oorzaak van gegeven waarnemingen. Dus is het bestaan van alle objecten der uiterlijke zintuigen onzeker. Deze onzekerheid noem ik de idealiteit der uiterlijke verschijningen [...].” (Kant 1781, A 367)

Waar Kant tegenin gaat is het idee dat we een sterker bewijs hebben (onmiddellijk aanwezig in plaats van afgeleid) voor ons geloof in het bestaan van objecten van de innerlijke zintuiglijkheid (onze eigen innerlijke toestanden) dan we hebben voor het geloof in het bestaan van objecten van de uiterlijke zintuiglijkheid (Garber *et. al.*, p. 27).

“Ik hoef net zo min iets af te leiden ten aanzien van de werkelijkheid van uiterlijke objecten als ten aanzien van de werkelijkheid van het object van mijn innerlijke zintuiglijkheid (die van mijn gedachten), want het zijn allebei uitsluitend voorstellingen, en de onmiddellijke waarneming (het bewustzijn) ervan is meteen ook genoegzaam bewijs voor hun werkelijkheid.” (Kant 1781, A 371)

Objecten van de uiterlijke zintuiglijkheid zijn volgens Kant onmiddellijk toegankelijk voor ons door middel van onze uiterlijke aanschouwing, waarvan ruimte de vorm van is, net zoals objecten van de innerlijke zintuiglijkheid (onze eigen innerlijke toestanden) direct toegankelijk voor ons zijn via onze innerlijke aanschouwing, waarvan tijd de vorm is (Garber *et. al.*, p. 27).

“Nu kunnen we weliswaar toegeven dat iets wat misschien in transcendentale zin buiten ons is, de oorzaak is van onze uiterlijke aanschouwingen, maar dat is niet het object waarmee we de voorstellingen van de materie en de materiele dingen identificeren; want dat zijn uitsluitend verschijningen, d.w.z. louter voorstellingswijzen, die zich altijd alleen in ons bevinden en waarvan de werkelijkheid, net als het bewustzijn van mijn eigen gedachten, op het onmiddellijke bewustzijn berust.” (Kant 1781, A 372)

In de (notoir) gecomprimeerde sectie ‘De weerlegging van het idealisme’ uit de B-editie beweegt Kant zich vanuit de premisse dat we innerlijke ervaring hebben (waar ook Descartes niet aan twijfelde) naar de vaststelling van het bestaan van objecten in de ruimte buiten ons.

Deze vormen volgens Kant zelfs de voorwaarde voor onze innerlijke ervaring (Gochnauer, p. 197).

“Het gewenste bewijs moet dus aantonen dat we van uiterlijke dingen ervaring hebben, en dat ze niet slechts verbeelding zijn. En dat kan haast niet anders gebeuren dan door aan te tonen dat zelfs onze innerlijke ervaring, waar Descartes niet aan twijfelde, alleen mogelijk is onder de voorwaarde van uiterlijke ervaring.” (Kant 1787, B 275)

Kant stelt dat onze innerlijke ervaringen gestructureerd zijn in de tijd. Ik ben me bewust van mijn eigen bestaan in de tijd, dat wil zeggen ik ben me ervan bewust dat mijn innerlijke toestanden zich voordoen in een sequentiële volgorde. Deze temporele orde kan alleen bepaald worden met betrekking tot iets bestendigs, dat kan dienen als referentiekader.

“Ik ben me van mijn bestaan bewust als bepaald in de tijd. Alle tijdsbepaling vooronderstelt iets bestendigs in de waarneming.” (Kant 1787, B 275)

Kant concludeert dat het bestendige geen innerlijke toestand in onszelf kan zijn. In de innerlijke zintuiglijkheid is er niets blijvends, onze innerlijke toestanden veranderen voortdurend. Het bestendige waarvan Kant spreekt is dus iets buiten ons, waarvan we objectieve kennis kunnen hebben. Een mogelijk type object is het ‘ding op zichzelf’, maar deze zijn ons door hun aard onbekend. Er blijft dus maar een soort ding over om deze rol te spelen en dat zijn de voorwerpen van wetenschappelijke kennis, namelijk objecten in de ruimte buiten ons (Gochnauer, p. 201).

“Derhalve is de bepaling van mijn bestaan in de tijd allen mogelijk door de existentie van werkelijke dingen, die ik buiten me waarneem. Nu is het bewustzijn van mijn bestaan in de tijd noodzakelijk verbonden met het bewustzijn van de mogelijkheid van deze tijdsbepaling. En dus is dat bewustzijn ook noodzakelijk verbonden met de existentie van dingen buiten mij, als voorwaarde van die tijdsbepaling d.w.z. het bewustzijn van mezelf is tegelijk een direct bewustzijn van andere dingen buiten mij.” (Kant 1787, B 276)

Kants conclusie is dan ook dat als wij ervaring hebben van onze innerlijke toestand in de tijd, wij ook ervaring moeten hebben van objecten in de ruimte buiten ons. Als er geen dingen in de ruimte zijn, kunnen wij onszelf ook niet bewust zijn van ons eigen bestaan in de tijd (Gochnauer, p. 205).

Weerlegging dogmatisch idealisme

In de *Kritiek van de zuivere rede* en de *Prolegomena* geeft Kant op verschillende plaatsen commentaar op het dogmatische idealisme. Een nadere analyse van elk van deze opmerkingen zou een onderzoek vergen die de reikwijdte van deze scriptie te boven gaat. Daarom is ervoor gekozen de weerlegging van het dogmatische idealisme, zoals Kant die geeft in de *Kritiek van de zuivere rede* centraal te stellen. Dit omdat hierover de meeste secundaire literatuur beschikbaar is. De opmerkingen die Kant plaatst in de *Prolegomena* zullen voor de volledigheid (kort) worden vermeld, maar niet nader worden besproken. In de *Prolegomena* deelt Kant Berkeley in bij de rationalisten.

“Het beginsel van alle echte idealisten, van die der Eleatische school tot aan bisschop Berkeley, ligt in deze formule besloten: ‘alle kennis door zintuigen en ervaring is niets dan louter schijn, en alleen in de ideeën van het zuivere verstand en de zuivere rede ligt waarheid.’” (Kant 1783, 374)

Vrijwel onmiddellijk na deze passage geeft Kant echter aan dat ‘die idealisten’, waaronder dus ook Berkeley, net als hijzelf de ruimte als louter verschijning beschouwen.

“Ruimte en tijd, met alles wat ze bevatten, zijn niet de dingen of de eigenschappen van die dingen op zichzelf, maar behoren tot de verschijningen daarvan; tot zover ben ik het met die idealisten eens.” (Kant 1783, 374)

Kant zegt in de *Prolegomena* verder dat Berkeley niet in staat is om ‘illusionisme’ te voorkomen, omdat hij de ruimte als ‘louter empirisch’ beschouwt.

“Alleen zagen zij, en dan vooral Berkeley, de ruimte als louter empirische voorstelling, die we, net als de verschijningen in die ruimte, alleen door middel van de ervaring of waarneming met al zijn bepalingen kennen.” (Kant 1783, 374)

Kant lijkt in de *Prolegomena* aan Berkeley dus de standpunten toe te schrijven van; (1) een vorm van rationalisme, (2) het gezichtspunt dat de ruimte een eigenschap is van de verschijningen en (3) een vorm van empirisme. Kants commentaar lijkt dus geen consistente positie te vormen. Zoals aangegeven zullen wij deze (schijnbare) tegenstellingen niet nader analyseren, maar ons in plaats daarvan richten op de weerlegging zoals Kant die heeft gegeven in de *Kritiek van de zuivere rede*. Hierin geeft Kant aan dat het dogmatische idealisme van

Berkeley primair gebaseerd is op de stelling dat het bestaan van de dingen in de ruimte een illusie is, hetgeen voortkomt uit de onmogelijkheid van de ruimte zelf (Gochnauer, p. 195).

“[...] het dogmatische idealisme van Berkeley [...] verklaart dat de ruimte met alle dingen waarvoor ze de onlosmakelijke voorwaarde vormt op zichzelf onmogelijk is, en dat daarom ook de dingen in de ruimte louter verbeelding zijn.” (Kant 1787, B 274)

Het dogmatische standpunt komt volgens Kant voort uit de overtuiging dat de ruimte een eigenschap is van de ‘dingen op zichzelf’.

“Het dogmatische idealisme is onvermijdelijk als men de ruimte beschouwt als een eigenschap die de dingen op zichzelf moet toekomen [...].” (Kant 1787, B 274)

De overtuiging dat de ruimte een absolute realiteit bezit leidt tot logische contradicties. De enige mogelijkheid die Berkeley (volgens Kant) zag om deze contradicties te vermijden was om de ruimte en alle ruimtelijke dingen als een illusie te beschouwen (Garber *et. al.*, p. 117).

“Het is veeleer zo dat als men aan die voorstellingsvormen objectieve realiteit toeschrijft, men niet kan vermijden dat alles daardoor in louter schijn verandert. Want als men de ruimte en tijd als hoedanigheden beschouwt die op grond van hun mogelijkheid in zaken op zich moeten worden gevonden, en de ongerijmdheden overweegt waarin men zich vervolgens verstrikt [...] dan kan men het de goede Berkeley niet kwalijk nemen dat hij de lichamen tot louter schijn degradeerde.” (Kant 1787, B 70-71)

Kant ondergraaft Berkeley’s positie door niet vast te houden aan de absolute realiteit van de ruimte, maar deze te zien als een a priori (aanschouwings)vorm van de zintuiglijkheid. De ruimte is de vorm van ons uiterlijke zintuiglijkheid, dat wil zeggen van de aanschouwingen die we in verband brengen met een onafhankelijke wereld en dus beschouwen als verschijningen van objectieve dingen (Scruton, p. 43).

“[...] er zijn ons dingen als zich buiten ons bevindende voorwerpen van onze zintuigen gegeven, allen weten we niets van wat ze op zichzelf zouden kunnen zijn, maar kennen we slechts hun verschijningen, d.w.z. de voorstellingen die ze in ons veroorzaken door onze zintuigen te prikkelen. Ik erken dus wel degelijk dat er buiten ons lichamen zijn, d.w.z. dingen – al is het ons volkomen onbekend hoe ze op zichzelf zijn – die we kennen door de voorstellingen die hun invloed op onze zintuiglijkheid ons verschaft, en die we lichaam noemen.” (Kant 1783, 289)

Het gekende (de wereld van de verschijningen) draagt onuitwisbaar het stempel van ruimte en tijd. Deze zijn transcendentaal ideëel, ze zijn de in het kennende subject liggende voorwaarden die zintuiglijke ervaring mogelijk maken. Objectieve kennis van de zintuiglijke wereld is bij Kant onlosmakelijk verbonden met de mogelijkheid tot synthetische oordelen a priori. De transcendentale idealiteit van ruimte en tijd verklaart de objectieve geldigheid van de synthetische a priori uitspraken van de (zuivere) wiskunde, doordat deze zich uitsluitend inlaat met voorwerpen van de waarneming, waaraan de (aanschouwings)vormen ruimte en tijd a priori ten grondslag liggen. Op deze wijze heeft Kant aangetoond dat er synthetische a priori oordelen mogelijk zijn en dat er dus objectieve kennis kan bestaan.

“Mijn leer van de idealiteit van ruimte en tijd verandert dus geenszins de hele zintuiglijke wereld in enkel schijn, maar is integendeel het enige middel om de toepassing van een van de belangrijkste vormen van kennis (de kennis namelijk die de wiskunde a priori leert) op werkelijke voorwerpen te waarborgen en om te voorkomen dat die kennis als louter schijn wordt beschouwd.” (Kant 1783, 292)

Kants transcendentale idealisme ziet de zintuiglijke wereld dus niet als een louter subjectieve schijnwereld, maar waarborgt juist de objectieve geldigheid van onze oordelen over de zintuiglijke wereld. Maar Kant heeft tevens de begrenzing van onze kennis aangetoond, door te laten zien dat deze zich beperkt tot het terrein van de objecten die ons in ruimte en tijd verschijnen. De essentie van Kants weerlegging van Berkeley is dan ook de stelling dat de ruimte is niet absoluut is, in de zin dat het verband houden met de ‘dingen op zichzelf’, maar dat deze de a priori vorm is van de uiterlijke aanschouwing (Wilson, p. 472).

Kritiek op Kants weerlegging van het idealisme

Met name Kants weerlegging van het dogmatische idealisme is, in de secundaire literatuur, veel bekritiseerd. Een van de problemen zijn de vele (schijnbaar) tegenstrijdige opmerkingen die Kant maakt over Berkeley's positie (Wilson, p. 461). Lange tijd is het de geaccepteerde visie geweest dat Kant Berkeley's leer inconsistent en verkeerd geïnterpreteerd heeft, omdat hij niet uit eerste hand bekend was met zijn geschriften. Meer recent is deze stelling echter ter discussie komen te staan. Zo heeft onderzoek aangetoond dat een Duitse vertaling van de *Drie dialogen tussen Hylas en Philonous* (1713), waarin Berkeley zijn opvattingen in een populaire vorm uiteenzet, in 1781 reeds werd gepubliceerd in Leipzig (Turbayne, p. 226). De belangrijkste punten uit Berkeley's leer waren in principe dus in het Duits beschikbaar voor Kant, nog voordat deze begon aan het schrijven van de *Prolegomena* (1783) en de B-editie van de *Kritiek van de zuivere rede* (1787). De filosoof Colin Turbayne stelt dan ook dat Kant Berkeley's

geschriften gelezen heeft en volledig vertrouwd was met zijn leer (Turbayne, p. 239). Volgens Turbayne is er zelfs sprake van systematische overeenkomsten tussen Kants argumenten voor de weerlegging van het idealisme en de positie van Berkeley. Kants misrepresentaties van de leer van Berkeley moeten volgens hem dan ook worden opgevat als ‘doelbewuste perversies’ (Turbayne, p. 243). Kant schreef aan Berkeley niet zijn echte standpunten toe, maar hij beschreef eerder de consequenties die deze standpunten volgens hem met zich meebrachten. Deze consequenties werden vervolgens door Kant aan Berkeley toegeschreven als zijnde zijn eigen opvattingen (Turbayne, p. 243). Een probleem dat mijns inziens echter grote vraagtekens zet bij Kants bekendheid met de historische Berkeley, is dat hij diens dogmatische idealisme wil weerleggen door aan te tonen dat het bestaan van de ruimte niet onmogelijk is. Een dogmatisch idealist zou echter kunnen toegeven dat de ruimte (zoals Kant inderdaad laat zien) niet onmogelijk is, maar tegelijk kunnen volhouden dat het bestaan van de objecten in die ruimte dat wel is. Het problematische aan Kants weerlegging is dat dit nu juist het standpunt lijkt te zijn dat Berkeley innam. In *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* en *Drie dialogen tussen Hylas en Philonous* baseert Berkeley zijn positie nergens op de onmogelijkheid van de ruimte, maar op de onmogelijkheid van niet waargenomen objecten (Gochnauer, p. 196). Het is volgens hem onmogelijk te bewijzen dat er dergelijke objecten bestaan.

“Insomuch that I am content to put the whole upon this issue:--If you can but CONCEIVE it possible for one extended movable substance, or, in general, for any one idea, or anything like an idea, to exist otherwise than in a mind perceiving it, I shall readily give up the cause. And, as for all that COMPAGES of external bodies you contend for, I shall grant you its existence, THOUGH (1.) YOU CANNOT EITHER GIVE ME ANY REASON WHY YOU BELIEVE IT EXISTS [...]” (Berkeley, § 22)

De bewering van Kant dat hij het dogmatische idealisme van Berkeley in de transcendentale esthetica heeft weerlegd (Kant 1787, B 274) lijkt dus geen grond te hebben in de positie van de historische Berkeley (Gochnauer, p. 197).

Conclusies

Kant keert zich tegen de vormen van idealisme die de realiteit van de zintuiglijke wereld betwijfelen of ontkenen. Het eerste noemt Kant problematisch idealisme en het laatste dogmatisch idealisme. In de weerlegging van het problematische idealisme beweegt Kant zich vanuit de (Cartesiaanse) premisse dat we innerlijke ervaring hebben, naar de vaststelling van het bestaan van objecten in de ruimte buiten ons. Het bestaan van externe objecten vormt volgens Kant zelfs de voorwaarde voor onze innerlijke ervaring. Als er geen dingen in de ruimte zijn

kan ik mijzelf ook niet bewust zijn van mijn eigen bestaan in de tijd. Het dogmatische idealisme is volgens Kant het resultaat van de overtuiging dat de ruimte een eigenschap is van ‘de dingen op zichzelf’. Deze opvatting leidt tot logische contradicties. Om deze te vermijden beschouwde Berkeley (volgens Kant) de ruimte en alle ruimtelijke dingen als een illusie. Kant weerlegt deze vorm van idealisme door te laten zien dat de ruimte niet absoluut is in de zin dat het verband houdt met de ‘dingen op zichzelf’, maar dat deze de a priori vorm is van de uiterlijke aanschouwing. De wereld van de verschijningen draagt onuitwisbaar het stempel van ruimte en tijd. Kant wijst hiermee de gedachte van zijn voorgangers af dat onze ideeën een afspiegeling zijn van dingen zoals ze werkelijk zijn. Een probleem met deze weerlegging is dat een dogmatisch idealist zou kunnen toegeven dat de ruimte (zoals Kant inderdaad laat zien) niet onmogelijk is, maar tegelijk vol zou kunnen houden dat het bestaan van de dingen in die ruimte dat wel is.

Literatuur

[1] *Encyclopedie van de Filosofie*, Samenstelling: L. ten Kate, Redactie: R. Bremer, L. ten Kate, E. Warink, Uitgeverij Boom Amsterdam, 2007, ISBN 9789085061298

[2] *Principles of Philosophy*, R. Descartes, bron www.earlymoderntexts.com, (Oorspronkelijke uitgave 1644)

[3] *Kernthema's van de filosofie*, Redactie: M. van Hees, E. de Jong, L. Nauta, Uitgeverij Boom Amsterdam, 2003, Derde druk 2006, ISBN 9053528733

[4] *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, G. Berkeley, bron www.gutenberg.net, (Oorspronkelijke uitgave 1710)

[5] *Kritiek van de zuivere rede*, I. Kant, Uitgeverij Boom Amsterdam, 2004, ISBN 9053527028, (Oorspronkelijke uitgave 1781/1787)

[6] *Handboek Wijsbegeerte*, A. Braeckman, B. Raymaekers, G. van Riel, Uitgeverij LonnooCampus Leuven, Tweede druk 2008, ISBN 9789020967432

[7] *Kant*, R. Scruton, Lemniscaat Publishers, 2000, ISBN 9789056372354

[8] *Prolegomena*, I. Kant, Uitgeverij Boom Amsterdam, 2004, ISBN 9053523189, (Oorspronkelijke uitgave 1783)

[9] *Kant's Refutation of Dogmatic Idealism*, C. M. Turbayne, *The Philosophical Quarterly*, Volume 5, No. 20, 1955, p. 225-244

[10] *Kant and the Early Moderns*, Edited by D. Garber, B. Longuenesse, Princeton University Press, 2008, ISBN 978069113701

[11] *Kant's Refutation of Idealism*, M. Gochnauer, *Journal of the history of philosophy*, Volume 12, Issue 2, 2008, p. 195-206

[12] *Kant and "The Dogmatic Idealism of Berkeley"*, M. D. Wilson, *Journal of the history of philosophy*, Volume 9, Issue 4, 2008, p. 459-475